

Nurmetov Ismoil Alimbayevich
Urganch davlat universiteti dotsenti,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
ismoil_nur84@mail.ru

GLOBAL EKOLOGIK KONVENSIYALAR VA XALQARO EKOLOGIK MUNOSABATLARDA O'ZBEKISTONNING ISHTIROKI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston Respublikasining Markaziy Osiyoda mintaqaviy hamkorlik, ayniqsa, atrof-muhitni muhofaza qilish va suv resurslarini boshqarish masalalari tahlil qilingan. Asosiy e'tibor, Davlatlararo barqaror rivojlanish bo'yicha komissiya, Markaziy Osiyo mintaqaviy ekologik markazining (MOMEM) xalqaro ekologik jarayonlarda ishtirok etish, iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillikni saqlash sohasida xalqaro moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish va atrof-muhitni boshqarishning masalalari yoritilgan.

Kalit so'zlar: DBRK, MOMEM, suv-energetika tizimi, BMT Taraqqiyot Dasturi, ekologik forumi, Iqlim o'zgarishi, biologik xilma-xillik.

УЧАСТИЕ УЗБЕКИСТАНА В ГЛОБАЛЬНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ КОНВЕНЦИЯХ И МЕЖДУНАРОДНЫХ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация. В статье анализируется региональное сотрудничество Республики Узбекистан в Центральной Азии, особенно в сфере охраны окружающей среды и управления водными ресурсами. Основное внимание уделяется участию Межправительственной комиссии по устойчивому развитию, Регионального экологического центра Центральной Азии (РЭЦЦА) в международных природоохранных процессах, расширению доступа к международным механизмам финансирования в области изменения климата и сохранения биоразнообразия, а также управления охраной окружающей среды.

Ключевые слова: БДРК, MOMEM, водно-энергетическая система, ПРООН, экологический форум, изменение климата, биоразнообразие.

UZBEKISTAN'S PARTICIPATION IN GLOBAL ENVIRONMENTAL CONVENTIONS AND INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL RELATIONS

Abstract. The article analyzes regional cooperation of the Republic of Uzbekistan in Central Asia, especially in the field of environmental protection and water resources management. The main focus is on the participation of the Intergovernmental Commission on Sustainable Development, the Regional Environmental Centre for Central Asia (CAREC) in international environmental processes, expanding access to international financing mechanisms in the field of climate change and biodiversity conservation, as well as environmental management.

Key words: BDRK, MOMEM, water-energy system, UNDP, environmental forum, climate change, biodiversity.

Kirish (Introduction). Markaziy Osiyoning barqaror rivojlanishini mintaqaviy hamkorlikdan, ayniqsa, atrof-muhitni muhofaza qilish va suv resurslarini boshqarish masalalaridan xoli tarzda amalga oshirib bo'lmaydi. Yagona ekotizim va umumiy suv resurslari Markaziy Osiyo mamlakatlaridan kuch va hamkorlikni birlashtirishni talab qiladi. Mintaqa davlatlari global ekologik muammolarni hal qilish maqsadida, o'zlarining xalqaro-siyosiy sa'y-harakatlariga ko'ra, BMTning deyarli barcha ekologik konvensiyalariga qo'shilgan[1].

So`nggi yillarda O`zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbusi bilan mintaqadagi barcha mamlakatlarga turli darajadagi tashriflar amalga oshirildi. Chunki O`zbekistonning qo`shni davlatlar bilan 2016-yilga qadar shakllangan barcha masalalardagi munosabatlarini qayta ko`rib chiqish taqozo qilinardi. Zero, suv resurslari, transport kommunikatsiyalaridan foydalanish, atrof-muhitni transchegaraviy ifloslanishlardan himoya qilish, chegaralar delimitatsiyasi va boshqa masalalarda murosaning yo`qligi yillar davomida kelishmovchiliklarga sabab bo`lgan edi[2]. Shu sababli zamonaviy muloqotlarda Markaziy Osiyo davlatlarini qiziqtiradigan xavfsizlik, iqtisodiyot, investitsiya, turizm, madaniyat, sog`liqni saqlash va ekologiya sohalarida mintaqaviy va xalqaro ahamiyatga ega qo`shma qarorlar qabul qilindi[3]. Mintaqada suv-energetika bilan bog`liq masalalarni hal qilishda siljishlar kuzatildi. O`zbekiston Qambar-Ota va Rog`un GESi qurilishi loyihalarida ishtirok etish imkoniyatini ko`rib chiqishga tayyorligini bildirdi[4].

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Markaziy Osiyo geosiyosatining ayrim jihatlari, mintaqa davlatlarining zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimini shakllantirishdagi ishtiroki, xalqaro shartnomalardagi majburiyatlarini bajarilishiga oid masalalar ko`rib chiqilgan hamda huquqiy, ijtimoiy-iqtisodiy masalalar bilan bog`liq muammolar tahlil qilingan. Jumladan, huquqshunoslar, siyosatshunoslar va iqtisodchilar olimlardan N.Qosimova, S.Safoev, R.Alimov, F.Tolipov, Sh.Arifxanov va boshqa mualliflarning tomonidan yaratilgan ayrim asarlar yuqoridagi masadlarni tadqiq etishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot metodologiyasi (Research Methodology). Tadqiqot metodologiyasi sifatida tizimli tahlil, tarixiylik va mantiqiylik, analiz va sintez, qiyosiy tahlil usullari qo`llanildi. Bugungi kunda dunyoda kechayotgan globallashuv jarayonlari natijasida paydo bo`layotgan global, mintaqaviy va milliy ekologik xavflardan davlatni, jamiyatni va har bir fuqaroni himoya qilishga yo`naltirilgan O`zbekiston Respublikasining tashqi siyosati bevosita xalqaro hamkorlik masalalariga yo`naltirilgan. Zero, suv resurslari, daryolardan foydalanish, atrof-muhitni ifloslanishlardan himoya qilish, chegaralar delimitatsiyasi va boshqa masalalarda murosaning yo`qligi yillar davomida kelishmovchiliklarga sabab bo`lgan edi.

Tahlil va natijalar (Analysis and results). Davlatlararo barqaror rivojlanish bo`yicha komissiya (DBRK) "Orol dengizi va Orolbo`yi mintaqasidagi muammoni hal qilish, ekologik reabilitatsiya va Orol mintaqasining ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini ta`minlash bo`yicha qo`shma harakatlar to`g`risida bitim"ga muvofiq **1994-yil 19-iyulda** tashkil etildi[5]. Komissiyaning asosiy maqsadi Orol mintaqasini sog`lomlashtirish va ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish, u erda yashovchi aholini ijtimoiy himoya qilish, ilmiy tadqiqotlarni tashkil etish, Markaziy Osiyo davlatlarining ekologik hamkorligi bo`yicha takliflarni ishlab chiqishdan iborat bo`ldi.

Belgilangan tartibga muvofiq Komissiya tarkibi 15 ta a`zodan iborat bo`lib, Markaziy Osiyoning har bir davlatidan 3 nafar (atrof-muhitni muhofaza qilish vaziri, iqtisodiyot vaziri o`rinbosari, ilm-fan sohasi vakili) vakil tayinlanadi. DBRKga raislik 2 yil davomida rotatsiya shaklida atrof-muhitni muhofaza qilish vazirlari tomonidan amalga oshiriladi.

Atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanish sohasida mintaqaviy hamkorlikni mustahkamlash bo`yicha DBRKning asosiy faoliyati 2001-yil 12-aprelda tasdiqlangan Markaziy Osiyoda atrof-muhitni muhofaza qilish bo`yicha mintaqaviy harakatlar rejasi (RPDOOS SA)ni amalga oshirilishida aks etdi[6]. Unga asosan, atmosfera va suvning ifloslanishi, suv resurslari tanqisligini kamaytirish, erlar va tog`ekotizimlari degradatsiyasi, chiqindilarni boshqarish, atrof-muhit muhofazasida jamoatchilik ishtirokini kuchaytirishga yo`naltirilgan qisqa (2002-2007-yy.) va uzoq (2002-2012-yy.) muddatli harakatlar amalga oshirildi[7]. Ushbu sa'y-harakatlar 2012-yilda yakunlandi.

Ta`kidlash joizki, RPDOOSning yakuniy natijasi salmoqli bo`lib, ushbu mintaqaviy reja Orol dengizi muammolarini hal qilishdan butun Markaziy Osiyo mintaqasining atrof-muhitini muhofaza qilish sohasidagi hamkorlikka o`tish imkonini berdi.

2030-yilgacha bo`lgan davrda RPDOOSning yangi versiyasini ishlab chiqish zarurati tug`ilgach, 2016-2018-yillarda OQXJ IQ, DBRKning yig`ilishlari, vazirlar konferensiyasi, davra suhbatlari doirasida 4 marta muhokama bo`lib o`tdi[8]. 2018-yil 24-avgust kuni Turkmanboshi

38 shahrida bo'lib o'tgan OQXJ ta'sischi davlatlar rahbarlari kengashining majlisida Barqaror rivojlanish uchun atrof-muhit bo'yicha Mintaqaviy dasturi loyihasi, DBRKning Maslahat kengashini tashkil etish masalalari ko'rib chiqildi. Shuningdek, DBRKga raislik qilish vakolati Turkmanistondan O'zbekiston Respublikasiga berildi.

2019-yil oktyabr oyida Nukus shahrida DBRKning yillik sessiyasida Birlashgan Millatlar Tashkiloti Evropa iqtisodiyoti komissiyasi hamda Davlatlararo barqaror rivojlanish komissiya o'rtasida o'zaro anglashuv memorandumini imzolash marosimi bo'ldi. Ushbu hujjat Markaziy Osiyoda atrof-muhit bilan bog'liq barqaror rivojlanish maqsadlari, atrof-muhitni boshqarishni kuchaytirish, yashil iqtisodiyot va resurslardan foydalanish samaradorligi, iqlim o'zgarishiga moslashish, bioxilma-xillik va ekotizimlarni boshqarish, suv sifati va chiqindilarni boshqarish, mintaqaviy va milliy ahamiyatga molik boshqa ustuvor yo'nalishlar bo'yicha taraqqiyotga erishishga qaratilgan[9].

Markaziy Osiyo mintaqaviy ekologik markazi (MOMEM) atrof-muhit va barqaror rivojlanish sohasidagi etakchi mintaqaviy bilim markazi bo'lib, milliy, mintaqaviy va xalqaro hamkorlar tomonidan tan olingan. Ushbu tashkilot 2001-yilda Markaziy Osiyoning besh mamlakati hukumatlari[10], shuningdek, Evropa Ittifoqi va BMT Taraqqiyot Dasturi tomonidan 1998-yilda Daniyaning Arxus shahrida bo'lib o'tgan 4-Evropa konferensiyasining qaroriga binoan tashkil etilgan[11].

Markaziy Osiyo mintaqasida ekologik hamkorlik va barqaror rivojlanishni ilgari surgan holda, MOMEM mintaqaviy tashkilotga aylangan. 2008-yilgacha MOMEM o'z faoliyatini qo'llab-quvvatlash uchun to'g'ridan-to'g'ri maqsadli grantlarni olib keldi. Bu borada Evropa Ittifoqi va boshqa xalqaro tashkilotlar MOMEMni atrof-muhit sohasidagi hamkorlikning mintaqaviy platformasi sifatida rivojlantirishni qo'llab-quvvatladilar. Davlat organlari, nodavlat tashkilotlari va xalqaro agentliklar MOMEMni professional va ishonchli sherik sifatida ko'radilar.

2013-yilga kelib, tashkilot uchun eng muhim masalalardan biri bu loyihaviy tashkilotdan mintaqaviy tashkilot formatiga o'tish bo'ldi. Mintaqaviy hamkorlik platformasiga ega tashkilotga aylanish nafaqat aniq loyihaviy buyurtmalarni bajarish, balki mintaqaning rivojlanishiga ham hissa qo'shish imkoniyatini berdi. 2013-yildan 2018-yilgacha MOMEM atrof-muhit masalalari bo'yicha hamkorlikni kengaytirish maqsadida bir qator dialog maydonlarini yaratdi. Markaziy Osiyo xalqaro ekologik forumi, Iqlim o'zgarishi bo'yicha Markaziy Osiyo konferensiyasi, Parlament a'zolari va Tashqi ishlar vazirligi vakillarining uchrashuvlari shular jumlasidandir. Shuni ham ta'kidlash kerakki, MOMEM o'z faoliyati doirasida yakka tartibdagi muayyan loyihalarni amalga oshirishdan keng miqyosli tizimli loyihalarni bajarishga o'tdi.

2014-yildan – 2019-yilgacha bo'lgan davrda MOMEM Orxus konvensiyasi, "Nodavlat tashkilotlar bilan ishlash konsepsiyasi"ni amalga oshirish doirasida qator loyihalarga e'tibor qaratdi. 2019-yil oxiri – 2020-yil boshida MOMEM yangi "2020-2025-yillarga mo'ljallangan Markaziy Osiyodagi fuqarolik jamiyatlari tashkilotlari bilan o'zaro hamkorlik konsepsiyasini" ishlab chiqishni boshladi.

Hozirgi kunga qadar MOMEM mintaqamamlakatlarida Orxus konvensiyasini amalga oshirishda quyidagi yo'nalishlar orqali o'z hissasini qo'shmoqda:

- har yili o'tkaziladigan mintaqaviy konferensiyalar va forumlar orqali;
- iqlim o'zgarishi bo'yicha, xususan, iqlim to'g'risidagi ma'lumotlarga ega bo'lish, muammo va echimlar, moliyalashtirish masalalarini ko'tarish;
- suv sifati bo'yicha ma'lumotlarga ega bo'lish, ular almashishini ko'zda tutuvchi suv resurslarini boshqarish bo'yicha;
- turli ma'lumotlarga ega bo'lish imkoniyati masalalari ustuvor bo'lgan turli xil ekologik konvensiyalar majburiyatlarini bajarish;
- atrof-muhit va barqaror rivojlanish o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlashga yo'naltirilgan iqtisodiyotni ekologiyalashtirish;
- yirik loyihalar doirasida tajribaviy loyihalarini hamkorlikda amalga oshirish orqali;

• Markaziy Osiyodagi fuqarolik jamiyati institutlari vakillarini milliy va mintaqaviy tadbirlarga ma'ruzachi, moderator va vositachi sifatida taklif qilish[12].

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations). So'nggi yillarda MOMEM 4 ta yirik loyihani amalga oshirmoqda: "Markaziy Osiyodagi suv, ta'lim va hamkorlik", Mercedes, Markaziy Osiyodagi Neksus dialoglari, UzWaterAware. Bundan tashqari, o'tgan davrda Evropa Ittifoqining Markaziy Osiyoda suv yuzasidan hamkorlik yuzasidan WECOOP loyihasi amalga oshirildi.

Markaziy Osiyoda atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha mintaqaviy hamkorlikni kuchaytirishda MOMEMning sa'y-harakatlarini alohida ta'kidlash lozim. Markaziy Osiyo mamlakatlari hukumatlari Markaziy Osiyo mintaqaviy ekologik markazi xalqaro ekologik jarayonlarda ishtirok etish, iqlim o'zgarishi va biologik xilma-xillikni saqlash sohasida xalqaro moliyalashtirish mexanizmlaridan foydalanish imkoniyatlarini oshirish va atrof-muhitni boshqarishning OQXJ va DBRK Ijroiya qo'mitasi sifatidagi mintaqaviy modellarini ilgari surishda yordam beradigan noyob platforma sifatida ko'rishadi.

2017-2021-yillarda Yangi O'zbekistonning olib borayotgan pragmatik siyosati, mintaqaviy siyosiy jarayonlardagi yangicha muhit tufayli MOMEMning ham roli oshdi. MOMEM xalqaro sheriklar, donor mamlakatlar, davlat idoralari, mahalliy davlat hokimiyati organlari va Markaziy Osiyoda fuqarolik jamiyati institutlari bilan birgalikda ko'plab muhim tadbirlarni tashkil etish hamda amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Сулайманова Г. Сотрудничество стран Центральной Азии по экологическим вопросам // www.ecogofond.kz
2. "Марказий Осиёдаги келишмовчиликнинг асосий сабаби муросанинг йўқлиги эди". 14.07.2020 й. // www.gazeta.uz
3. Замонавий дунёда Ўзбекистон ташқи сиёсатининг кун тартиби // Янги Ўзбекистон, 2020 йил, 27 август.
4. Қодиров А. Янгиланаётган Ўзбекистон ташқи сиёсатининг энг муҳим устувор йўналишлари // Халқ сўзи, 2020 йил, 9 август.
5. МФСА: путь к региональному сотрудничеству. – Душанбе, 2003. – С.29.
6. Региональный план действий по охране окружающей среды Центральной Азии от 12 апреля 2001 г. // www.cawater-info.net/library/rus/reg_plan_ca.pdf
7. Талдыкбаев Б., Бузруков Ж. Информационное обеспечение деятельности МКУР МФСА: современное состояние и перспективы усиления потенциала // www.unesc.org
8. Мамедов Б. Региональная программа по охране окружающей среды для устойчивого развития Центральной Азии (Презентация секретариата МКУР) 02.03.2021 // www.eecca-water.net
9. UNECE and Interstate Commission on Sustainable Development strengthen cooperation for environmental protection in Central Asia Environment Sustainable Development. 23.10.2019 // www.unesc.org
10. ЎзМА, М-37-фонд, 1-рўйхат, 6916-йиғма жилд, 45-варақ.
11. Содействие водно-энергетической и продовольственной безопасности в Центральной Азии. Бюллетень Нексус № 1. РЕЦЦА, 2019. – С. 3.
12. ЎзМА, М-37-фонд, 1-рўйхат, 6916-йиғма жилд, 46-варақ.